

Materijalnost umjetničkog djela kao osnova njegove spomeničke funkcije – dva ljubljanska primjera iz 18. stoljeća

KATJA MAHNIĆ

Prethodno priopćenje
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U LJUBLJANI
AŠKERČEVA 2, 1000 LJUBLJANA, SLOVENIJA
katja.mahnic@ffuni-lj.si

Predmeti materijalne kulture, zahvaljujući svojstvima materijala od kojih su napravljeni, mogu nadživjeti generaciju ljudi te ih zbog toga u kasnijim razdobljima možemo smatrati svjedocima prošlih vremena. Posebno mjesto među njima imaju građevine i njihova oprema te djela likovnih umjetnosti koje određene skupine prepoznaju kao spomenike pomoću kojih oblikuju svoj kolektivni identitet. Taj je identitet složen i višeslojan pa svi spomenici nemaju istu važnost, odnosno istu ulogu u kolektivnome sjećanju određene zajednice.

Početak je 18. stoljeća u Ljubljani obilježen izgradnjom dviju građevina, katedrale i gradske vijećnice. U obama je slučajevima bila riječ o zamjeni starih, dotrajalih i neprikladnih građevina novima. Budući da su obje građevine u doslovnome, ali i u simboličnome smislu predstavljale urbanu zajednicu, potrebno je u odlukama povezanim s njihovom gradnjom, izgledom i opremom razumjeti odraz ideja tadašnjih građana o kolektivnome identitetu. Stoga je zanimljiva ideja da se u nove zgrade na vidljiva mjesta uzida i pojedine vidljive dijelove njihovih prethodnika kao i neke „spomenike“. Na temelju prezentacije upotrijebljenih spolija u gradnji i njihove kontekstualizacije u suvremenim tekstovima u kojima je opisana gradnja ili idejno rješenje obiju novih ljubljanskih građevina, u prilogu će biti ukazane neke razlike u tadašnjemu razumijevanju prirode i važnosti spomenika koji su značajni i danas.

Ključne riječi: materijalnost, umjetničko djelo, spomenička funkcija, kolektivni identitet, spomen

I.

Predmeti materijalne kulture, zahvaljujući svojstvima materijala od kojih su napravljeni, omogućavaju životni vijek koji nadživljava jednu generaciju ljudi, zbog čega u mlađim razdobljima samim svojim postojanjem predstavljaju ostavštinu prošlih vremena. Posebno mjesto među njima imaju umjetnička djela, kako građevine i njihova oprema tako i djela likovne umjetnosti koje pojedine skupine prepoznaju kao spomenike, to jest važna kulturna ostvarenja iz prošlosti. Kao takve mogu se, zajedno s drugim simboličkim sredstvima, upotrebljavati za uspostavljanje i održavanje kolektivnog identiteta. U toj im se funkciji posljednjih godina počelo pripisivati značaj materijalnih nositelja kolektivnoga sjećanja. Takvo izjednačavanje pokazalo se problematičnim zbog barem triju razloga. Prvo, kolektivni je identi-

tet, još više nego pojedinačni, uvijek kompleksan i višeslojan, zato svi spomenici nemaju isti značaj, odnosno nemaju istu ulogu u njegovoj izgradnji. Osim toga, kolektivnih je identiteta uvijek više, međusobno su djelomično spojivi, djelomično isključivi. Drugo, odnos koji zajednica/kolektiv uspostavlja prema vlastitoj prošlosti nije samo jedan, nego ih je više, a također međusobno mogu biti u suprotnosti. Dodatni problem povezan s razumijevanjem odnosa koji određena zajednica uspostavlja prema svojoj prošlosti jest ideja da su dijakronijsko (anakrono) i sinkronijsko (analogno) razumijevanje prošlosti, odnosno arhaični i povijesni spomen, kako se češće imenuju, uzastopne i međusobno isključujuće razvojne faze tzv. povijesne svijesti. I treće, spomen, ni na pojedinačnoj razini, a toliko manje na razini zajednice ne postoji kao nekakav entitet, nego je uvijek povezan s aktivnim procesom sjećanja. Taj je proces kod po-

Sl. 1.
Ljubljana, Gradski trg kraj 17. stoljeća;
izvor: Janez Vajkart
Valvasor: Slava
vojvodine Kranjske,
Ljubljana, 1977.,
prilog VII.

jedinca povezan isključivo s njegovom odlukom da će se nečega sjećati. Kod zajednica je proces sjećanja kompleksan, jer nužno pretpostavlja zajedničku želju sjećanja, istovremeno traži ispunjavanje uvjeta da se to zajedničko sjećanje postigne. Ako dakle razmišljamo o spomenicima kao o materijalnim ostacima iz prošlosti u ulozi nositelja sjećanja (spomena), nije dovoljno da ih kao takve samo prepoznamo, nego moramo ukazati na postojanje društvenih praksa koje bi potvrđivale tu njihovu ulogu.

U prvim je dvama desetljećima 18. stoljeća Ljubljani obilježila gradnja dviju građevina, katedrale i gradske vijećnice. U obama je slučajevima bila riječ o zamjeni starijih, dotrajalih i općenito neodgovarajućih građevina novima (sli. 1). Budući da su obje građevine, kako doslovno tako i simbolički predstavljale gradsku zajednicu, potrebno je u odlukama povezanim s njihovom gradnjom, oblikom i opremom razumjeti odraz ideje o kolektivnome identitetu tadašnjih građana Ljubljane. Zbog toga je zanimljiva odluka da u novu katedralu na vidljivim mjestima uzidaju neke dijelove arhitektonske i kiparske opreme njezine prethodnice te osim toga i nekoliko rimskih spolija. Također u okviru projekta gradnje nove gradske vijećnice nailazimo na ponovnu uporabu stare građevine. Danas ipak ne možemo sigurno tvrditi da je zaista došlo do stvarne ugradnje dijelova stare građevine u novu. Ideja o očuvanju dvaju starih kipova sa stare građevine i njezinoj uporabi na novoj vrlo je jasno izražena i utemeljena u tekstu nastalo-me u to vrijeme, a koji se sačuvao do danas. Također su sačuvani pisani izvori o namjenskoj uporabi dijelova opreme stare katedrale i rimskih spolija na novoj crkvenoj zgradi. I upravo oni, osim postojećih spomenika, omogućuju jasniji uvid u to kako su ih razumjeli tadašnji žitelji Ljubljane, odnosno kakav su odnos prema prošlosti uspostavljali pomoću njih. Pritom se treba usmjeriti na kontekst uporabe posebnih izraza, naročito izraza spomenika i spomena, jer povezanost među riječima i konceptima nije jednoznačna i isključujuća.

II.

Počnimo sa zaglavnim kamenom stare katedrale, koji je prethodno bio uzidan u vanjski južni zid prezbiterija, a prilikom popravka građevine nakon potresa premješten je na zapadni zid lađe. Riječima Jožefa Smrekara, koji je pisao o važnosti toga kamena, ondje su ga uzidali kako bi ga osigurali od vremenskih utjecaja koji su ga već bili oštetili. Tom su ga prilikom temeljito očistili i restaurirali.¹ Na novome je mjestu kamen ugrađen u pravokutnu ploču, sličnu onoj na kojoj su podaci o gradnji nove katedrale (sl. 2). Obje su ploče simetrično uzidane svaka sa svoje strane glavnoga ulaza u crkvu. Lijevo i desno od uzidanoga zaglavnog kamena uklesan je prigodni natpis. Smrekar ga navodi u izvornome, latinskom obliku (*memoria vetereris ecclesiae cathedralis*) kao i u slovenskome prijevodu (*spomenik iz stare stolne crkve – spomenik iz stare katedrale*).² Latinsku riječ za sjećanje preveo je dakle slovenskom riječju *spomenik*.

U nastavku je potkrijepio opravdanost razumijevanja zaglavnoga kamena kao spomenika, odnosno spomena na staru katedralu. Pri tome s jedne strane navodi rezultate svojega istraživanja zaglavnoga kamena (ostaci rebara na zadnjoj strani kao dokaz njegovoj prvobitnoj funkciji, ikonografska i stilska analiza kao temelj dataciji), a s druge se poziva na rad Janeza Gregora Dolničara *Povijest ljubljanske katedrale* s početka 18. stoljeća, u kojoj opisuje kako je prilikom gradnje nove crkvene zgrade na njezin vanjski dio dao uzidati stare kamene, među ostalim i fragment iz stare crkve.³ U okviru obnove ljubljanske katedrale nakon potresa samo su zamijenili lokaciju uzidanoga zaglavnog kamena, no ideja njegova uključivanja u vanjski dio nove crkvene zgrade bila je tada stara već dva stoljeća.

Osim spomenutoga zaglavnog kamena, za koji je Smrekar posebno naglasio da predstavlja „bitan dio stare katedrale“⁴ danas je kao i prije sto dvadeset godina na vanjskome dijelu ljubljanske katedrale moguće vidjeti i šest nadgrobnih spomenika i jednu posvetnu ploču iz rimskoga razdoblja. I njih je Dol-

Sl. 2.
Zaglavni kamen
stare katedrale u
vanjskome zapadnom
zidu lađe ljubljanske
katedrale; izvor:
Fotodokumentacija
Odsjeka za
povijest umjetnosti
Filozofskoga
fakulteta Sveučilišta u
Ljubljani (foto: Matej
Klemenčič).

ničar dao uzidati u katedralu. Ako se danas ideja, da bi se početkom 18. stoljeća na vanjski dio kršćanske građevine, katedrale, namjerno uzidao zaglavni kamen iz njezine prethodnice, čini razumljivom, odnosno barem neproblematičnom, čini se da objašnjenje odluke da se u nju također uzidaju i materijalni ostaci iz rimskoga razdoblja, što je u humanizmu i protureformaciji još shvaćeno poganskim, traži nešto kompleksniju argumentaciju. Temelj tomu može biti analiza Dolničarova teksta, jer nam omogućuje razumjeti zašto su najrazličitiji fragmenti starijih građevina uzidani u novu crkvenu zgradu, odnosno logiku uporabe prošlosti koju su utjelovili pojedini materijalni ostaci.

Sl. 3.
Rimski nadgrobni
spomenik u
vanjskome južnom
zidu lađe ljubljanske
katedrale; izvor:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ljubljana_-_Dolni%C4%8Darjev_lapidarij_\(CIL_III_3873\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ljubljana_-_Dolni%C4%8Darjev_lapidarij_(CIL_III_3873).jpg).

Dolničar je u svojoj knjizi, u kojoj je opisao gradnju nove katedrale istovremeno dok se gradila, namijenio dosta prostora i njezinoj prethodnici. Na početku kronike naglašava da je bila slavna zbog svoje starosti, a ujedno je i starost razlog njezina rušenja.⁵ Staru katedralu na nekoliko mjesta naziva „sakralna starina“ (*sacra vetustas*), uz to više puta naglašavajući svoje uvjerenje da, nakon što je bila srušena i izgrađena nova, ne bi smjela nestati iz spomena (*memoria*) ljudi.⁶ Upravo želju za očuvanjem sjećanja na staru katedralu navodi kao razlog prihvatanja podrobnoga opisa i arhitekture i opreme – za njezine dijelove često umjesto preciznijih izraza, kao što su npr. *slika*, *kip*, *nadgrobna ploča*, upotrebljava općenitiji izraz *spomenik* (*monumentum*) koji je etimološki, naravno, izvedenica iz riječi *spomen*⁷ – te izrade zornih prikaza pojedinih detalja.⁸ Također bi ugradnja zaglavnoga kamena u vanjski dio nove građevine imala istu namjenu.⁹

Ako je očuvanje staroga zaglavnog kamena po Dolničarovim riječima stvar sretno slučajnosti,¹⁰ to se ne može tvrditi za rimske spolije. Dolničar kao zauzeti proučavatelj prošlosti nije samo prepisivao i proučavao rimske nadgrobne ploče i natpise koji su se sačuvali u Ljubljani i njezinoj bližjoj okolici, nego je radio i na njihovoj zaštiti.¹¹ Želja za očuvanjem tih spomenika pridonijela je njegovu prijedlogu da se u vanjski dio nove katedrale uzida i šest rimskih nadgrobnih ploča i jednu posvetnu ploču (sl. 3). Kao što navodi, uzidali su ih u građevinu kako bi oživjeli slavu Ljubljane kao antičkoga grada.¹² Posebno je zanimljivo ovo mjesto u Dolničarovo kronici gdje spominje i zaglavni kamen i spolije. O njima govori kao o „različitim spomenicima koje su iskopali iz zalih sakralnih starina ili iz ruševina stare Emone“ i uzidali ih u novu građevinu „kako bi održali spomen na nju“.¹³ Pritom je potrebno posebno naglasiti da Dolničar na ovome mjestu očito ne razlikuje, ni vremenski ni sadržajno, među materijalnim ostacima rimskoga i srednjovjekovnoga razdoblja te da bi

ponovna uporaba svega očito poslužila spomenu na dugu i slavnu prošlost kranjske prijestolnice.

Riječju *spomenik* Dolničar dakle s jedne strane označava materijalni ostatak prethodnice nove crkve koji je arhitekturni element (zaglavni kamen), a s druge različite objekte koji su u stvarnosti napravljeni s namjenom spomena (posvetna ploča, nadgrobni natpis). Potrebno je posebno naglasiti da posljednje razumije kao „spomenike minulih vremena“,¹⁴ dakle riječ je o semantički istoj uporabi riječi kao kod zaglavnoga kamena. Vrlo je zanimljivo da posebno ističe da je od spomenika iz prvotne crkve sačuvan samo manji dio, istovremeno naglašavajući da će ih sam opisati upravo zato da se na njih sačuva spomen.¹⁵ Materijalno postojanje spomenika Dolničaru nije bio uvjet da nešto shvati kao *spomenik*.¹⁶ Dolničaru je *spomenik* koncept. Unatoč uporabi riječi *spomenik* na dvjema značenjskim razinama, možemo zaključiti da Dolničar upotrebljava koncept (povijesnoga) spomenika u smislu materijalnih ostataka iz prošlosti koji sa svojim postojanjem, oblikom i sadržajem svjedoče o njoj.¹⁷ Naravno, ovo pretpostavljeno moderno shvaćanje nužno ne znači i jednak odnos prema prošlosti kakav danas zauzimaju povjesničari umjetnosti. Iako se kod Dolničara može opaziti vrlo slično razumijevanje materijalnih ostataka prošlosti, na temelju toga ne možemo automatski zaključiti da je njegova interpretacija prošlosti do koje je došao uz njihovu pomoć jednaka današnjoj. Još se manje može zaključiti da ih je zaštitio iz istih pobuda iz kojih danas zaštićujemo spomenike. No ne može se zaključiti ni da je njegov odnos prema prošlosti, koji se odražavao u posebnoj razumijevanju njezinih izabranih ostataka, jedini na koji nailazimo u njegovu vremenu.

Do sada smo analizirali materijalne ostatke prošlosti koje je Dolničar u svojoj kronici označio kao *spomenike*. Zanimljivi su i oni fragmenti opreme stare građevine prema kojima je očito imao drugačiji odnos. Želim istaknuti dva kipa. Prvi je kip Milosrdne Gospe koji je prvotno bio dio oltara u staroj crkvi, a tijekom rušenja bio je smješten kraj grobljanskoga zida u blizini katedrale.¹⁸ Kip su prilikom ponovne izgradnje smjestili u za nju posebno izgrađenu nišu na vanjskome dijelu. Još je zanimljivije da je neposredno pod nišom ugrađen jedan od Dolničarovih rimskih spolija. Unatoč tome Dolničar je kao dio nove crkvene građevine nije ni spomenuo, ni u poglavlju o rimskim spolijima ni u kasnijim poglavljima u kojima opisuje gradnju nove građevine i gdje ukratko još jednom spominje ugradnju spomenika.¹⁹ Slično je i s drugim kipom. Riječ je o kipu Raszpetoga Krista koji je u sklopu stare katedrale bio dio oltara Sv. Križa, a u novoj je katedrali dio oltara u kapeli Sv. Križa.²⁰ Dolničar uopće ne spominje kip, osim u poglavlju posvećenome oltaru stare katedrale gdje navodi da je između bio i oltar Sv. Križa.²¹ Također

ne spominje da je kip sačuvan i uključen u oltar. U skladu s prije opisanom željom Dolničara da pomoću spomenika sačuva spomen na staru katedralu, a time posredno i upozori i slavi drevnost Ljubljane te činjenicu da spomenuta dva kipa ne uvrštava među „spomenike svete starine i stare Emone“ možemo shvatiti kao posljedicu toga da su navedena dva kipa još uvijek imala aktivnu ulogu u novoj katedrali. Oba su naime predstavljala predmet pobožnosti. Ako su dakle zaglavni kamen i rimski spoliji imali ulogu spomena, zadatak je kipa Majke Božje Žalosne s mrtvim sinom u naručju, iako uzidanoga u vanjski dio nove katedrale, bio da i dalje potiče na pobožnost.

III.

U obrađenome razdoblju nailazimo na još jedan primjer smještaja fragmenata opreme stare građevine u novu prilikom gradnje druge važne građevine u Ljubljani – gradske vijećnice. Nije riječ o potpuno istome primjeru, jer je riječ o prijedlogu za novu uporabu koju je predvidio autor arhitektonske konstrukcije nove građevine i programa njezine opreme koja poslije nije izvedena. Unatoč tome važna je usporedba dviju građevina. Prije svega, jer analiza razloga uporabe dijelova opreme stare građevine i u tome primjeru pokazuje zanimljivu logiku, a ujedno i daljnja sudbina fragmenata pokazuje da je do „ponovne“ uporabe zapravo i došlo, iako ne u okviru predložene građevine. Dva je desetljeća prije rušenja stare ljubljanske katedrale nastao nacrt teksta u kojemu je njegov autor predložio konstrukciju i opremu nove gradske vijećnice.²² Autor se na početku teksta predstavio samo kao „odani domoljub“, no usporedbe su s drugim tekstovima pokazale da je riječ o najstarijemu tekstu autora koji je dvadeset godina poslije počeo pisati kroniku gradnje nove katedrale, Janezu Gregoru Dolničaru.²³ U svojem tekstu posvećenom gradskoj vijećnici, slično kao i poslije u kronici gradnje katedrale, omogućio je čitatelju usporedbu starije građevine i njezine nasljednice. No usporedba obiju građevina (stare i nove katedrale te stare i nove vijećnice) zasigurno nije mogla biti ista. Naime u kronici je usporedio postojeću staru građevinu s novom koja se upravo gradila, a u tekstu o gradskoj vijećnici postojeću staru građevinu sa svojim idejnim planom za novu.²⁴

S obzirom na to da je njegov tekst bio zamišljen kao prijedlog za novu gradsku vijećnicu, najveći je dio bio namijenjen naglašavanju važnosti građevine za grad, što se odrazilo u simbolici njezine forme i opreme. Opis stare gradske vijećnice koja je u tome trenutku još ondje stajala u tom je kontekstu samo kraći dodatak. S jedne je strane vjerojatno služio širenju kontinuiteta sjedišta gradske vlasti, a s druge je omogućavao čitatelju usporedbu stare i nove građevine – njezinih sličnosti, ali i razlika. Usporedimo

Sl. 5.
Janez Lipec: Adam
(1484), kip sa stare
ljubljske gradske
vijećnice; izvor:
Fotodokumentacija
Odsjeka za
povijest umjetnosti
Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Ljubljani.

Sl. 6.
Janez Lipec: Eva
(1484), kip sa stare
ljubljske gradske
vijećnice; izvor:
Fotodokumentacija
Odsjeka za
povijest umjetnosti
Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Ljubljani.

li slikarsku i kiparsku opremu obiju građevina ubrzo ćemo zaključiti da je Dolničar za novu građevinu predložio opremu koja je bila opsežna i na prvi pogled kompleksna, ali se njezin ikonografski program temeljio na istome ishodištu kao u slučaju stare vijećnice – samoidentifikaciji gradske zajednice.²⁵ To su gradili na njezinoj poziciji u širem društveno-političkom kontekstu, povijesti i idealnim moralnim osobinama, kako individualno tako i na razini zajednice. Dolničar je ovaj ikonografski program preuzeo i proširio ne samo u smislu njegove opsežnosti, nego i s promišljenim izborom onih gledišta koje je još želio istaknuti. S obzirom na to da postoji taj kontinuitet, uzimajući u obzir i posve jasan kontinuitet i u nacrtu same nove građevine,²⁶ još je zanimljivija ideja o očuvanju dvaju starih kipova i njihovo uvrštavanje u novu građevinu (sl. 4 i 5). Dolničar ih je u svojem tekstu izričito imenovao kao „stari kipovi Adama i Eve, naših prvih roditelja, koji se još uvijek mogu vidjeti u staroj gradskoj vijećnici u kojoj Eva predstavlja simbol grada“.²⁷ Pridjev *star* (*alt*) koji objašnjava analizirane kipove može se po analogiji uporabe istoga pridjeva uz *gradska vijećnica* jedno-

stavno razumjeti kao oznaka kojom pisac naglašava da je riječ o kipovima koji su već postojali i iz te su pozicije stari u ovome dijelu opreme nove građevine. Smisao uporabe riječi *star* u ovome primjeru nije važan da naglasi drevnost, na što nailazimo u kasnijemu Dolničarovu tekstu posvećenom novoj katedrali. Čini mi se bitnim za razumijevanje logike predložene ponovne uporabe obaju „starih kipova“ završetak rečenice u kojemu je autor objasnio da se posebice kip Eve smatrao simbolom (*khunzeichen*) grada. Dolničar je u svojoj skici za opremu nove gradske vijećnice, koja je sama po sebi materijalizirani simbol gradske zajednice, predložio da se i u njezinu opremu uključi jedan od već postojećih gradskih simbola – starih kipova Adama i Eve.

IV.

Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće dakle nailazimo na dobro utvrđenu i konceptualiziranu praksu uporabe materijalnih ostataka iz prošlosti za potrebe sadašnjosti. Ta praksa nije bila jedinstvena. S jedne strane Dolničarovi „ostaci svete starine ruševine

Emone“ uzidani u vanjski dio katedrale predstavljaju „spomenike“, dakle povijesne svjedoke prošlih vremena. Njihova je bitna, odnosno jedina funkcija u okviru ponovne uporabe, da time, ako su ostaci nečega što više ne postoji, potiču oduševljenost drevnošću grada, zajednice ili ustanove koju svjedoče. Njihov promišljeni izbor jasno pokazuje da Dolničar nije shvatio povijesno svjedočanstvo na isti način kao što povjesničari umjetnosti i povjesničari shvaćaju danas. S druge strane sačuvani gradski simboli kipova Adama i Eve na vanjskome dijelu gradske vijećnice ukazuju da je možda za očuvanje materijalnih ostataka prošlosti bila odlučujuća želja o osiguravanju kontinuiteta njihove simboličke funkcije. Također u ovome je primjeru drevnost temelj dodatne simboličke snage objekta, nego što bi to bila logika njegove nove uporabe iako neprekinutost prve, ili barem najvažnije funkcije, simboličkoga prikaza grada, zajednice, ustanove.²⁸ U obama je primjerima jasno da je različitost (anakroničnost) bila važna dimenzija ponovno uporabljenih kiparskih djela. No Ljubljancima je ta različitost služila na dvama načinima. U primjeru je spomenika različitost, odnosno prijelaz iz starih vremena koja su im dala oblik (i funkciju) i suvremenosti koja je njegovala drugačije oblike, temelj njihove snage svjedočanstva. U primjeru starih kipova koji bi najprije obavljali svoju prvotnu funkciju ta je različitost odraz kontinuiteta njihove uspješnosti kao nositelja simboličke moći.

Preduvjet odluci Dolničara i njegovih sugrađana hoće li i ako prilikom gradnje novih zgrada upotrijebiti ostatke iz prošlosti bilo je njihovo materijalno postojanje. Postojanje dijelova starih zgrada i njihove opreme stvorilo je dvojbu o njihovoj uporabi kao građevinskoga materijala ili omogućavanja daljnjega aktivnog djelovanja u sklopu novih građevina ili u okviru stare ili nove funkcije. Pri tome su važnu ulogu imale njihove prvobitne funkcije i s njima povezani simbolički sadržaj i oblik. Iako je sve troje u svakome slučaju bitno označeno prošlošću, ona je u sklopu nove uporabe, kao što smo vidjeli u analiziranim primjerima, mogla imati različite uloge. Kako posebice naglašava Judith Pollmann u svojoj knjizi o spomenu u ranome novom vijeku, nije riječ o tome da ljudi u tome razdoblju ne bi prepoznali anakronične razlike između svojega vremena i prošlih razdoblja. Upravo suprotno, bili su ih vrlo jasno svjesni, posebno kad su bile povezane s materijalnim aspektom života, dakle građevinama i njihovom opremom te predmetima za svakodnevnu uporabu. Istovremeno to ne znači da je njihov odnos prema prošlosti dijakronijski. Upravo suprotno, anakroničan s jedne i analoški odnos prema prošlosti s druge strane bili su stvar svjesne odluke, odnosno posljedica namjene njezine uporabe za potrebe sadašnjosti. Treba posebno naglasiti da to vrijedi još i danas.²⁹

U kontekstu je utvrđene razlike u pojedinim uporabama prošlosti zanimljiva daljnja sudbina analiziranih kiparskih djela. Rimskim se spolijima možemo još danas diviti na mjestu na koje ih je dao uzidati Dolničar, za njih se ustalio naziv „Dolničarev lapidarij“. I gotički je zaglavni kamen s prikazom Krista još uvijek, iako na drugome mjestu, uzidan u vanjski dio katedrale. Već je 1832. godine Franc pl. Hohenwart, predsjednik kuratorija više od desetljeća prije ustanovljenja Provincijskoga muzeja za Kranjsku, predlagao da bi lapidarij preuzeo muzej. Kako bi kamene zaštitili od vremenskih utjecaja premjestili su ih u tada nove muzejske prostore u Liceju.³⁰ Biskup Anton Alojz Wolf na Hohenwartov je prijedlog odgovorio u pismu u kojemu je pojasnio da se biskupski kaptol na svojoj sjednici odlučio protiv te mogućnosti, jer je moguće da bi loše utjecalo na Ljubljancane ako „katedrala izgubi tako dragocjeni dio svojeg vanjskog ukrasa“. ³¹ Sa stajališta tadašnje, a još više današnje zaštite spomenika, možemo se prikloniti mišljenju da je u određenome smislu riječ o koraku nazad što se tiče očuvanja spomenika, u smislu da ih je Dolničar dao ugraditi u katedralu da se ne izgube i propadnu, dok je sto trideset godina poslije crkvena vlast u njima vidjela prije svega „arhitektonski ukras“. ³²

No možemo pokušati razumjeti situaciju i u malo drugačijemu kontekstu. Obrazloženje iz pisma biskupa Wolfa možemo čitati kao prepoznavanje rimskih spolija koji su postali tako važan dio crkvene vanjštine da su ih građani Ljubljane počeli shvaćati kao njezin integralni dio (sl. 6). Pritom su važna dva gledišta. Prvo, ako je takvo čitanje opravdano, Dolničar je zapravo i postigao svoj cilj. Naime iako je u svojoj kronici naglašavao očuvanje povijesnih spomenika iz „slavne i drevne prošlosti Ljubljane“, Luka Vidmar uvjerljivo je pokazao da je to bio dio pažljivo promišljenoga nacrtu uspostave glavnoga centra Kranjske kao „maloga Rima“, pri čemu se držao „tripartitne povijesne sheme“ rimsko razdoblje – (rani) srednji vijek – vlastito doba.³³ Razumijevanje rimskih spolija zajedno s djelima srednjovjekovne prethodnice nove katedrale, kao dragocjenoga sastavnog dijela njezine vanjštine sto trideset godina poslije, svakako je svojevrsan uspjeh njegova plana. I drugo, ako je dakle Dolničarev lapidarij 1832. godine predstavljao sastavni dio vanjskoga dijela katedrale, onda je svakako imao dobro definiranu funkciju, što iziskuje da odluku crkvenoga vrha u vezi s nepremještanjem kamena ocijenimo sa stajališta tadašnje zaštite spomenika. Drugim riječima, ako su rimski spoliji u vanjskome dijelu katedrale shvaćeni kao njezin sastavni dio koji je kao takav imao prepoznatljivu funkciju, pitanje se njihova mogućeg premještanja tumači kao pitanje procjene između njihove primarne funkcije s jedne i (ponovno utvrđene) funkcije povijesnoga spomenika s druge strane. Da

Sl. 6. Južni vanjski zid ljubljanske katedrale, izvor: Fotodokumentacija Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani (foto: Matej Klemenčič).

Sl. 7. Ljubljanska gradska vijećnica (1717. – 1719.); izvor: Fotodokumentacija Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani (foto: Matej Klemenčič).

je riječ o kompleksnome pitanju, pokazuje činjenica da spolije ni nakon obnove crkvene zgrade nakon potresa nekoliko desetljeća poslije nisu prenijeli u muzej, nego su najizloženije poput gotičkoga zaglavnog kamena, najprije očistili, restaurirali i premjestili na manje izloženo mjesto.

Zanimljiva je i sudbina obaju kipova sa stare gradske vijećnice. Dolničarov nacrt za njezinu nasljednicu inače nije bio ostvaren, no Ljubljana je četiri desetljeća poslije dobila novu vijećnicu (sl. 7). Tom su prilikom očito ipak sačuvali „stare kipove“ pri čemu se u literaturi pojavljuje pitanje jesu li zaista našli svoje mjesto u sklopu nove gradske vijećnice ili ne. Naime dugo se smatralo da ih najvjerojatnije nisu uključili u novu građevinu, nego da su spremljeni u neko skladište. Poslije su se pojavili u podrumu gimnazije, sve dok ih nisu dali na čuvanje provincijalnomu muzeju.³⁴ Tijekom sondiranja zidova prilikom obnove vijećnice pedesetih godina 20. stoljeća otkrivene su dvije niše koje zbog svojih dimenzija otvaraju mogućnost da su oba kipa na neki način svejedno bila uključena u novu gradsku vijećnicu³⁵ gdje su i dalje mogla imati ulogu simbola grada. Bez obzira na to što postoji mogućnost njihova uključivanja

u novu gradsku vijećnicu, činjenica da su očuvani, barem u prvome razdoblju odmah nakon dogradnje nove vijećnice, potvrđuje njihovo shvaćanje kao materijalnih simbola gradske zajednice. U desetljećima koja slijede ta je njihova funkcija izgubila svoju moć i završili su u podrumu odakle su ih, prema novoj ulozi povijesnih spomenika, smjestili u muzej. Njihova sudbina s preuzimanjem nove funkcije još nije bila završena. Ubrzo se prilikom nastojanja osnivanja ljubljanskoga gradskog muzeja postavilo pitanje njihova vlasništva te koja bi ih muzejska ustanova trebala čuvati. U Gradskome muzeju Ljubljane dijelili su sudbinu muzejske građe, naizmjenično u *muzejskih čuvaonica* i izložbenim prostorima. Nakon obnove muzeja početkom 21. stoljeća kipovi Adama i Eve neko su vrijeme čak bili smješteni u takozvanoj Gradonačelničkoj sobi, prostoru namijenjenomu komercijalnom najmu. Ondje su, postavljeni uza zid tijekom pokušaja rekonstrukcije njezina prvobitnog položaja na vanjskome dijelu gradske vijećnice, koji je bio postavljen godinama prije nego je Ljubljana uopće dobila pravo biranja gradonačelnika, zajedno s drugim gradskim insignijama osiguravali prestiž prostoru.

Bilješke

- ¹ JOŽEF SMREKAR, „Pripomba k vinjeti na čelu našega „Izvestja“, *Drugo izvestje „Društva za kršćansko umetnost“ v Ljubljani za leto 1897 in 1898* (1898.), Ljubljana, 7-8.
- ² JOŽEF SMREKAR, Pripomba k vinjeti... (bilj. 1), 7.
- ³ JOŽEF SMREKAR, Pripomba k vinjeti... (bilj. 1), 7-8.
- ⁴ JOŽEF SMREKAR, Pripomba k vinjeti... (bilj. 1), 7. Smrekarov je naglasak u suprotnosti s time što o ugradnji zaglavnoga kamena piše Dolničar. Naime zaglavni je kamen bio jedini fragment stare crkvene građevine koji je uspio pravovremeno spasiti prilikom rušenja te građevine; prim. JANEZ GREGOR DOLNIČAR, „Zgodba ljubljanske stolne cerkve, Ljubljana 1701-1714“, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, ur. A. Lavrič, Ljubljana, 2003., 286.
- ⁵ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 222.
- ⁶ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 233. Osim za označavanje općega spomena ljudi, kod Dolničara nalazimo riječ *spomen* također u konkretnijemu smislu, npr. spomen na staru katedralu; JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286.
- ⁷ Još više, Dolničar na jednome mjestu zapravo upotrebljava riječ *spomen* u smislu riječi „spomenik“; JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286. To je upravo taj dio Dolničarova teksta koji je pri objašnjenju gotičkoga zaglavnog kamena upotrijebio Smrekar, otud i njegova uporaba riječi kao sinonima; prim. JOŽEF SMREKAR, Pripomba k vinjeti... (bilj. 1), 7.
- ⁸ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 233, 239.
- ⁹ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286.
- ¹⁰ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286.
- ¹¹ Da je Dolničar bio spreman osobno se angažirati u kontekstu zaštite spomenika, ukazuje jedan od analiziranih nadgrobnihi spomenika koji je, prije nego su ga uzidali u novu katedralu, čuvao u svome vrtu; MARJETA ŠAŠEL KOS, „Dolničarjev lapidarij“, *Arheološki vestnik*, 49 (1998.), 336. Ujedno je Dolničar bio svjestan da je očuvanje spomenika povezano sa sprečavanjem njihova materijalnoga propadanja, o čemu zorno svjedoči naslovnica njegova djela *Cypressus Labacensis* iz godine 1688., na kojoj su jasno vidljivi drveni krovići, koji su šttili rimske nadgrobne spomenike od vremenskih uvjeta; MARJETA ŠAŠEL KOS, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega Muzeja Slovenije*, Ljubljana, 1997., 44.
- ¹² JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 262.
- ¹³ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286.
- ¹⁴ To najbolje dokazuje već jedna od formulacija u kojoj govori o „različitim spomenicima koje su iskopali iz zaliha sakralnih starina ili iz ruševina stare Emone da bi poticali spomen na nju“; JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286.
- ¹⁵ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 239.
- ¹⁶ U antici je riječ *spomenik* (*monumentum*) vrlo usko povezana s riječju *spomen* (*memoria*), jer se može odnositi na svaku ‘stvar koja čuva sjećanje’ (*res recoratione conservans*). Niz tih „stvari“ bio je vrlo širok i, među ostalim, obuhvaćao je gradove i krajeve. U srednjemu se vijeku značenjsko polje riječi spomenik veoma suzilo, jer se odnosilo isključivo na nadgrobne spomenike i sveta mjesta. Nakon renesanse, koja je čitajući klasične tekstove ponovno donijela širenje značenjskoga polja riječi, 17. i 18. stoljeće donijeli su konačnu diferencijaciju. Pri tome se značenje riječi spomenik, temeljeći se na ideji prijenosa komemorativne i estetske vrijednosti, u skladu s razvojem povijesne svijesti sve više širilo. O tome usporedi npr. NORBERT WIBIRAL, „Ausgewählte Beispiele des Wortgebrauchs von ‘Monumentum’ und ‘Denkmal’ bis Winckelmann“, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 3-4, XXXVI (1982.), 93-98.
- ¹⁷ Ako je značenjsko polje riječi spomenik još od početka obuhvaćalo kako „hotimične“ tako i „nenamjerne“ spomenike, terminološke nedoumice razdvajanja među predmetima koji su bili namjerno stvoreni da bi spominjali i bili predmetom koji spominje, a ne da je to izričita namjera u trenutku njihova nastajanja, nisu razriješili niti utemeljitelji moderne zaštite spomenika. Tako je i Alois Riegl u „modernom kultu spomenika“ morao posebno objasniti da su svi spomenici (povijesni) spomenici, ali ne i obratno; ALOIS RIEGL, *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung*, Wien i Leipzig, 1903., 6 i sl.
- ¹⁸ Za povijest kipa i njegove uporabe vidi JANEZ VEIDER, *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbeni razvoj in oprema*, Ljubljana, 1947., 11 i 68-70.
- ¹⁹ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 286.
- ²⁰ Za povijest kipa i njegove uporabe vidi JANEZ VEIDER, *Stara ljubljanska... (bilj. 18)*, 11, 71-72.
- ²¹ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, Zgodba ljubljanske... (bilj. 4), 237. Doduše, tekst na ovome mjestu nije dovršen.

- ²² JANEZ GREGOR DOLNIČAR, „Kurija Ljubljane, glavnega mesta vojvodine Kranjske“, u: SERGIJ VILFAN, *Zgodovina ljubljanske mestne hiše s poročilom o delih in perspektivnim programom asanacije in rekonstrukcije*, Ljubljana, 1958., 79-99.
- ²³ O tome usporedi VIKTOR STESKA, „Slovenščina v ljubljanski mestni hiši pred 200 leti“, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 6, VIII (1898.), 219-220; VIKTOR STESKA, „Stara mestna hiša ljubljanska“, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 6, IX (1899.), 185; EMILIJAN CEVC, „Kipar Janez Lipec“, u: *Likovni svet. Arhitektura, slikarstvo, kiparstvo in umetna obrt*, Ljubljana, 1951., 202; SERGIJ VILFAN, *Zgodovina ljubljanske mestne...* (bilj. 22), 72-75; ANA LAVRIČ, *Zgodovina ljubljanske...* (bilj. 4), 40. O uzoru za Dolničarov prijedlog vidi URŠKA SUHADOLC, „Dolničarjeva Curia Labacensis - nacrt za prenovo ljubljanske mestne hiše po augsburškom vzoru“, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n.v. LIII (2017.), 57-80.
- ²⁴ Pri tome je potrebno posebno istaknuti da Dolničar u svojoj kronici stare katedrale nije samo opisivao, nego ju je i interpretirao. Ujedno se postavlja i pitanje koliko je u vrijeme gradnje sam djelatno utjecao na njezin oblik i opremu; o tome vidi LUKA VIDMAR: *Ljubljana kot novi Rim. Akademija operozov in baročna Italija*, Ljubljana, 2013., 129-161.
- ²⁵ Svoje razumijevanje simboličkoga značenja ikonografskoga programa stare gradske vijećnice i njezine uloge u izgradnji i održavanju kolektivnoga identiteta građana Ljubljane predstavila sam u članku: KATJA ŽVANUT, „Meščani Ljubljane in njihova mestna hiša“, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1-2, 47 (1999.), 11-18. Iako po daljnjim istraživanjima određene aspekte opreme shvaćam nešto drugačije, moje razumijevanje njezina sadržajnog okvira i bitnih naglasaka ostaje isto.
- ²⁶ I nova građevina iskače, jednako kao i stara, iz postojeće linije eksterijera ostalih kuća na gradskome trgu, osim toga ima i prostor za sjednice mjesnoga vijeća koje se nalazi na prvome katu nad „trijemom“; prim. JANEZ GREGOR DOLNIČAR, *Kurija Ljubljane...* (bilj. 22), 83 i 98. O obliku građevine vidi KATJA ŽVANUT, *Meščani Ljubljane...* (bilj. 25), 13 i sl.
- ²⁷ JANEZ GREGOR DOLNIČAR, *Kurija Ljubljane...* (bilj. 22), 83.
- ²⁸ Primjer su održavanja kontinuiteta funkcije i nadgrobni spomenici vezani za bližu prošlost koje su iz stare katedrale prenijeli u novu ili su ih, ako su prilikom rušenja oštećeni ili potpuno uništeni, obnovili, odnosno izradili potpuno nove. Dolničar u opisu priprema za rušenje stare građevine posebno ističe brigu koju su namijenili „znamenitim spomenicima plemenitih obitelji“ da se ne bi uništili; JANEZ GREGOR DOLNIČAR, *Zgodba ljubljanske...* (bilj. 4), 281-282. Starim je i novim nadgrobnim spomenicima, odnosno spomen-pločama, namijenio posebnu pozornost i u pojedinim poglavljima: starim se bavio u šestom, novim u dvadeset šestom poglavlju; JANEZ GREGOR DOLNIČAR, *Zgodba ljubljanske...* (bilj. 4), 250-256, 356-358.
- ²⁹ JUDITH POLLMANN, *Memory in Early Modern Europe, 1500-1800*, Oxford, 2017., 47-72.
- ³⁰ MARJETA ŠAŠEL KOS, *Dolničarjev lapidarij...* (bilj. 11), 329.
- ³¹ MARJETA ŠAŠEL KOS, *Dolničarjev lapidarij...* (bilj. 11), 330.
- ³² MARJETA ŠAŠEL KOS, *Dolničarjev lapidarij...* (bilj. 11), 330.
- ³³ Za analizu kronike kao idealnoga nacrtu i njezina utjecaja na stvarnu gradnju nove katedrale vidi LUKA VIDMAR, *Ljubljana kot novi...* (bilj. 24), 129-161.
- ³⁴ VIKTOR STESKA, *Stara mesta hiša...* (bilj. 23), 186. Emilijan Cevc dijeli Steskino mišljenje i o činjenici da su se kipovi uopće sačuvali govori kao o „sretnoj slučajnosti“; EMILIJAN CEVC, *Kipar Janez Lipec...* (bilj. 23), 203. Josip Mantuani u svojem izvješću o gradskome muzeju spominje da su kipovi upotrijebljeni kako na staroj tako i na novoj gradskoj vijećnici pri čemu je najvjerojatnije riječ o njegovu površnom čitanju Dolničarova prijedloga za novu vijećnicu. Dalje piše da su oba kipa u provincijalnome muzeju iz „gradskog podruma“ prenijeli na osobni poticaj komesara Ivana Robide; JOSIP MANTUANI, *Expose o mestnem muzeju za Ljubljanu*, Arhiv Republike Slovenije, sign. SI AS 934, Mantuani Josip, fasc. 10, 6.
- ³⁵ SERGIJ VILFAN, *Zgodovina ljubljanske mestne...* (bilj. 22), 23-24.

Materiality of a Work of Art as the Basis of Its Function as a Monument – Two Examples from the 18th Century Ljubljana

KATJA MAHNIĆ

Objects of material culture, due to the properties of the materials from which they were made, can outlive a generation of people, which in later periods makes them witnesses of past times. Among them, special importance is given to buildings and their furnishings, as well as works of art that certain groups recognize as monuments, used to shape their collective identity. The beginning of the 18th century in Ljubljana was marked by the construction of two buildings, the cathedral and the town hall, which in both cases replaced aged, dilapidated and unsuitable earlier structures. Since both buildings represented the urban community of the period, literally and symbolically, the decisions related to their construction, layout and furnishing necessarily reflected the citizens' ideas on collective identity. In this context the idea to incorporate visible parts of earlier structures, as well as some spolia, into prominent sections of new buildings is particularly interesting.

The presentation of monuments reused in new structures, as opposed to their contextualization in contemporary texts, clearly indicates the differences in understanding of their nature and importance in the earlier period. The example of Roman spolia and fragments of the old cathedral suggests that their diversity, or rather the transition from ancient times that had given them shape (and function) to the contemporary moment that favours different forms, represented the foundation of their power of testimony. On the other hand, in the case of old sculptures from the town hall, this difference can be seen as a reflection of the continuity of their success as bearers of symbolic power. The identified differences in individual uses of the past show both anachronistic and analogous relationship to the past. They were therefore not exclusive, but they existed at the same time and were the result of conscious decisions, or rather a consequence of the purpose of their use in service of the present. This is still true today.